

प्रकरण सहा

निष्कर्ष व शिफारशी

अ] प्रास्ताविक -

प्रकरण क्रमांक ५.....

या प्रकरणातून मुख्याध्यापक, केंद्रमुख्याध्यापक, तालुका मास्तर, शिक्षणविस्तार अधिकारी, शिक्षणाधिकारी, लोकप्रतिनिधी शिक्षणतज्ञ यांच्याकडून प्रश्नावली व मुलाखतीद्वारे प्राप्त झालेल्या प्रस्तुत संशोधनविषयक सामग्रीचे विश्लेषण, वर्गीकरण केले असून अन्वयार्थ लावला आहे. प्रस्तुत प्रकरणात त्यावर आधारीत निष्कर्ष व शिफारशी सादर केलेल्या आहेत. तसेच पुढील संशोधनासाठी काही विषय सुचविण्यात आलेले आहेत.

व्यवस्थापन व प्रशासनविषयक निष्कर्ष व शिफारशी :-
• प्रस्तावना -

६.१] प्रस्तुत प्रकरणाच्या या विभागात प्रकरण क्र.४ .... यामधील प्रशासन व व्यवस्थापना संबंधीच्या समस्यांचा विचार केला असता मुख्याध्यापक प्रश्नावलीद्वारे आलेल्या सामग्रीचे विश्लेषण करून अन्वयार्थ लावल्यानंतर जे निष्कर्ष निघतात त्याचे विवरण केलेले आहे. व त्यावर आधारीत शिफारशी केलेल्या आहेत.

ब] मुख्याध्यापक प्रश्नावलीवरून निष्कर्ष व शिफारशी -

६.२] जिल्हा परिषद शिक्षण समितीत मुख्याध्यापकांना प्रतिनिधीत्व असणेबाबत निष्कर्ष व शिफारशी -

सारणी क्रमांक ....५.१ वरून पुढील निष्कर्ष निघाले.

जिल्हा परिषद शिक्षण समितीमध्ये मुख्याध्यापकांचे प्रतिनिधी असावेत. त्यामुळे मुख्याध्यापकांच्या बढती, बदली,

आर्थीक बाबी, उदा. बीले, रजा, सवलती इत्यादी प्रश्न सुटण्यास मदत होईल.

६.३ सारणी क्रमांक ५.२ व ५.३ वरून खालील निष्कर्ष निघतात. शिक्षण अधिका-यांनी जास्तीत जास्त शाळांना भेटी देता येतील असे नियोजन करणे गरजेचे आहे.

६.४ प्राथमिक शिक्षणावर पुरेसा अर्थपुरवठा शासन करीत नाही. प्राथमिक शिक्षण हे पायाभूत शिक्षण आहे. त्यावर जास्त खर्च करण्याची गरज आहे.

६.५ सारणी क्रमांक ५.६ व ५.७ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, जिल्हा परिषदेने पुरविलेल्या बाबींची संख्या व गुणवत्ता असन्मानकारक असून त्यामध्ये संस्थात्मक व गुणात्मक वाढ होणे गरजेचे आहे.

६.६ सारणी क्रमांक ५.९ ते ५.१३ वरून असे निष्कर्ष निघतात की, १] शाळेचा विविध गरजासाठी देणगीच्या स्वस्मात समाजाकडून पैसा गोळा केला जातो. त्या पैसा तून शालेय साधन सुविधा पुरविण्याचा प्रयत्न केला जातो. २] शासकीय योजनेमधून ७० टक्के इमारती पूर्ण झालेल्या आहेत.

३] अपवादात्मक स्थितीत वर्ग खोल्या सुस्थितीत नाहीत त्या तात्काळ सुस्थितीत करणे गरजेचे आहे.

६.७ सारणी क्रमांक ५.१४ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शाळेमध्ये सुसज्ज इमारत, सुसज्ज ग्रंथालय, सुसज्ज प्रयोग शाळा, भव्य क्रिडांगण, बाग बगीचा इत्यादी बाबी असल्यास शिक्षण प्रक्रिया गतिमान व आनंददायी होण्यास मदत होईल.

६.८ सारणी क्रमांक ५.१५ ते ५.१७ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षक वर्ग अपुरा पडतो वेळीच शिक्षकांच्या नेमावी रजा काळात हंगामी शिक्षक पदे भरण्याची व्यवस्था असावी.

शासनाची चुकीचा धोरणे व कामातील विलंब यामुळे शिक्षक वर्ग वेळीच नेमला जात नाही.

६.९ सारणी क्रमांक ५.१८ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, जिल्हा परिषदेचे बदली धोरण योग्य आहे.

६.१० सारणी क्रमांक ५.१९ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, प्रशिक्षणास पुरेसा कालावधी हवा, प्रशिक्षण तज्ञ मार्गदर्शक असावेत प्रशिक्षण वर्ग सक्तीचे असावेत.

६.११ सारणी क्रमांक ५.२० वरून असा निष्कर्ष निघतो की, जि.प.मार्फत राबविण्यात येणा-या सावित्रीबाई फुले दत्तक पालक योजनेची अंमलबजावणी अयोग्य आहे.

६.१२ सारणी क्रमांक ५.२१ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, जिल्हा परिषदेचे शिक्षक बदली धोरण हे अन्यायकारक आहे. सेवा जेष्ठतेशिवाय पात्रता धारकांना बदली देणे गरजेचे आहे.

६.१३ सारणी क्र. ५.२२ व ५.२३ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, ४० टक्के शाळांचे पर्यवेक्षक व्यवस्थित होत नाही. त्यासाठी

अधिका-याच्या कामाचा इतर व्याप कमी व्हावा.

पर्यवेक्षक कार्यास मुख्याध्यापकांना पुरेसा वेळ मिळणे गरजेचे आहे.

६.१४ सारणी क्रमांक ५.२४ व ५.२५ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शाळा तपासणीचे काम असमाधानकारक आहे. वरिष्ठांनी तपासणीसाठी पूर्णवेळ व योग्य पध्दत वापरावी. यामध्ये अध्यापनाचे योग्य मूल्यमापन, शालेय उपक्रमांची पहाणी, अडचणींची चर्चा, अभ्यास मार्गदर्शन व्हावे.

६.१५ सारणी क्रमांक ५.२६ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, पर्यवेक्षण अहवालास योग्य किंमत द्यावी. शिक्षकांनी विधायक दृष्टीने कामाकडे पहावे. भ्रष्टाचारी प्रवृत्तीस आळा घालावा. यासाठी शिक्षक व प्रशासकांना नैतिक शिक्षण देणे गरजेचे आहे.

६.१६ सारणी क्रमांक ५.२७ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, मुख्याध्यापकांना कार्यालयीन कामासाठी ५ शालेय तासा पेक्षा जास्त वेळ खर्च होतो. यासाठी कार्यालयीन कामासाठी कारकुनाची नेमणूक करावी. सादिल खर्चास मुख्याध्यापकांना पूर्ण स्वातंत्र्य हवे.

६.१७ सारणी क्रमांक ५.२८ वरून व ५.२९ व ५.३० वरून असा निष्कर्ष निघतो की, सक्तीच्या शिक्षक योजनेच्या कार्यवाहीसाठी परिसरातील विद्यार्थ्यांची नोंद शिक्षक व मुख्याध्यापक घेतात. पालकांना समज देण्याचे धाडस मुख्याध्यापकात निर्माण होण्यासाठी त्यांना पूर्ण संरक्षण देणे गरजेचे आहे.

सक्तीच्या शिक्षण योजनेच्या प्रभावी कार्यवाहीसाठी

- १] नोदी अघावत ठेवाव्यात. २] पालकांना प्रेरणा घावी.
- ३] पूर्व प्राथमिक स्तरापासून याची कार्यवाही करावी.
- ४] सर्व विद्यार्थ्यांना मोफत गणवेश, दुपारचे भोजन व दैनिक भत्ता घावा.

शाळेच्या दर्जात भर पडण्यासाठी मुख्याध्यापक पदवी धर प्रशिक्षित असावेत. मुख्याध्यापकांना अशैक्षणिक कामे देवू नयेत.

क) तालुकामास्तर प्रश्नावली वरून निष्कर्ष व शिफारशी -

६.१८ सारणी क्रमांक ५.३१ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, तालुका मास्तर हे पद मुख्याध्यापक यांना दिलेल्या कर्तव्याशिवाय स्वतंत्र असावे.

६.१९ सारणी क्रमांक ५.३२ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, व्यवहार करीत असताना संबंधित वेतनपत्रके, व माहितीपत्रके शाळांवरून वेळेत मिळत नाहीत.

६.२० सारणी क्रमांक ५.३३ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शालेय व शाळेशी संबंधित बाहेरील कामे करण्यासाठी शिंपाई व कारकुनांची नेमणूक करावी.

६.२१ सारणी क्रमांक ५.३४ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षकांचे पगार हे बँकेमार्फत व्हावे, शिक्षकांची स्वतंत्र खाती असावीत.

६.२२ सारणी क्रमांक ५.३५ ते ५.३९ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, तालुका मास्तरांना जादा कगळ करावे लागते त्याचा मोबदला मिळावा.

६.२३ सारणी क्रमांक ५.३८ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, स्वतंत्र कार्यालय, क्लार्क शिपाई व स्वतंत्र आर्थिक तरतुद नसल्याने इतर उल्लेखनीय बाबी दिसून येत नाहीत कामाचा जादा व्यापही आहे. वरील सर्व समस्या शासनाकडून सुटा-
-व्यात म्हणजे तालुका शाळेची गुणवत्ता व दर्जा सुधारेल.

६.२४ सारणी क्रमांक ५.४० वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षण विस्तार अधिका-याना केंद्रप्रमुख हे मदतनिस म्हणून मिळाले आहेत.

६.२५ सारणी क्रमांक ५.४१ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, काही वेळा शिक्षक बदली धोरण हे स्थानिक प्रतिनिधी च्या दबावाखाली ठरते. त्यासाठी वरिष्ठ प्रशासकांनी योग्य निर्णय घ्यावेत.

६.२६ सारणी क्रमांक ५.४२, ५.४३ चे निष्कर्ष अनुक्रमे ६.१ व ६.१६ मध्ये दिलेले आहेत. [मागील पानावर]

६.२७ सारणी क्रमांक ५.४४ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, पंचायत समितींनी गेल्या पाच वर्षात खालील बाबीवर चांगले निर्णय घेतले आहेत.

१] स्काउट गार्ड्स, कब-बुलबुल मेळावे आयोजन, प्रशिक्षण कार्यक्रम सहकार्य, आरोग्य शिबीरे, इमारत बांधकामे, विज्ञान प्रदर्शन सहकार्य व बदली धोरण इ.

६.२८ सारणी क्रमांक ५.४५ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, वरिष्ठांच्या भेटी वाढविणे आवश्यक आहे.

६.२९ सारणी क्रमांक ५.४७ ते ५.५१ चे निष्कर्ष मुख्याध्यापक प्रश्नावली वरून काढलेल्या निष्कर्षामध्ये समाविष्ट आहेत.

६.३० सारणी क्रमांक ५.५२ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, कामातील कसुरीबाबत तालुकामास्तरना शिक्षा झाली नाही.

डॉ. केंद्रप्रमुख प्रश्नावली विश्लेषणावरून निष्कर्ष व शिफारशी -

६.३१ ते ६.३३ - सारणी क्रमांक ५.३.१ ते ५.३.३ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, बहुसंख्य केंद्रप्रमुख हे ४० ते ५० वर्षे वयोगटातील आहेत. तरुणांना संधी मिळणेसाठी नेमणुकीचे निकष बदलावेत. सेवा जेष्ठते ऐवजी शैक्षणिक अर्हता, व गुणवत्तेला प्राधान्य द्यावे. विज्ञान विभागातील प्रशिक्षितांना संधी द्यावी. केंद्रप्रमुखांना कार्याचा पुरेसा अनुभव नाही. त्यांना प्रशिक्षण देण्यात यावे.

६.३४ सारणी क्रमांक ५.३.४ व ५.३.५ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून देण्यास मदत करणे. त्यानंतर भेटी, मार्गदर्शन, उद्बोधन व नव उपक्रम इत्यादि बाबींना महत्त्व दिले. केंद्रामध्ये साहित्य सुविधा वाढवाव्यात.

६.३५ सारणी क्रमांक ५.३.६ व ५.३.७ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, राजकीय व्यक्तींचा शंभेच्या विकासासाठी उपयोग करून घ्यावा. केंद्रप्रमुखामुळे शिक्षणविस्तार अधिका-यांच्या कामाचा ताप कमी झाला आहे.

६.३६ सारणी क्रमांक ५.३८ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, केंद्रप्रमुखांच्या अधिकाराचे क्षेत्र मर्यादित झाले आहे.

६.३७ सारणी क्रमांक ५.३.९ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, ५० टक्के केंद्रप्रमुखांचे वरिष्ठ अधिका-यांशी संबंध चांगले आहेत. केंद्रप्रमुख व शिक्षण विस्तार अधिकारी यांच्यामध्ये आंतरक्रिया होऊन सुसंवाद असणे शिक्षण व प्रशासन विकासाच्या दृष्टीने महत्वाचे आहे.

६.३८ सारणी क्रमांक ५.३.१० वरून असा निष्कर्ष निघतो की, १० शाळेमध्ये एक केंद्रप्रमुख ही व्यवस्था परिणामकारक आहे हीची परिणामकारकता वाढविण्यासाठी

केंद्रप्रमुखांना शिक्षकांचे गोपनीय अभिलेख लिहीण्याची परवानगी असावी. अधिकारामध्ये व वेतनामध्ये वाढ व्हावी. स्वतंत्र कार्यालय असावे. वेळोवेळी प्रशिक्षण मिळावे.

६.३९ सारणी क्रमांक ५.३.११ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, केंद्रप्रमुखांचा कामाचा जास्तीत जास्त वेळ शिक्षकांना अध्यापनाचे मार्गदर्शन करण्यासाठी मिळावा.

६.४० सारणी क्रमांक ५.३.१२ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षकांनी सेवाभावी वृत्तीने काम केले पाहिजे. लोकप्रतिनिधीशी संपर्क साधून शैक्षणिक समस्या सोडवाव्यात. केंद्रप्रमुखांना वरिष्ठांचे प्रोत्साहन मिळत नाही. कामाचे निश्चित स्वस्त नाही. त्यासाठी प्रशिक्षण व नियोजन हवे. केंद्रप्रमुखांच्या वेतनामध्ये भरती वाढ व्हावी व पदोन्नतीची संधी मिळावी.

इ] शिक्षणविस्तार अधिका-यांच्या प्रश्नावली विश्लेषणावरून निष्कर्ष व शिफारशी -

६.४१ सारणी क्रमांक ५.४१ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, मोफत व सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून देणे हे उद्दिष्ट अग्रस्थानी मानले आहे.

६.४२ सारणी क्रमांक ५.४.२ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षणाधिका-यांना कामासाठी पुरेसा वेळ मिळत नाही. शिक्षण विस्तार अधिका-यांची भूमिका ही मार्गदर्शक, प्रेरक, समन्वयक व संघटकाची असावी. शिक्षणविस्तार अधिका-यांच्या संबंधित कर्तव्यांची यादी प्रकरण क्रमांक ४, भाग २ मध्ये दिलेली आहेत.

शिक्षणविस्तार अधिकारी व वरिष्ठ अधिकारी यांच्यातील संबंध सौजन्यशील असावेत.

६.४३ सारणी क्रमांक ५.४.३ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षणविस्तार अधिका-यांना शैक्षणिक कामे उदा. पल्स पोलिओ मोहीम, सर्वेक्षण, आरोग्य मोहिमा, दारिद्र्यरेषेखालील सर्व्हे, साक्षरता मोहिम, जणगणना, पशुगणना, कुटुंबनियोजन, वृक्षारोपन इत्यादी कामे करावी लागतात अथवा करून घ्यावी लागतात. त्यामुळे शैक्षणिक प्रशासन व्यवस्थेचा व शैक्षणिक उद्दिष्टांच्या कार्य वाहीचा कणाच मोडला जातो. शिक्षणाची गुणवत्ता व दर्जा घसरतो.

६.४४ सारणी क्रमांक ५.४.४ व ५.४.५ वरून असा निष्कर्ष निघतो की, शिक्षण विस्तार अधिका-यांना वेतनामध्ये भरीव वाढ मिळावी. पदोन्नतीची संधी असावी. निवास व्यवस्था व

प्रवासासाठी अथवा शाळा भेटीसाठी वाहनांची व्यवस्था झाली. म्हणजे शिक्षण प्रक्रिया गतिमान होईल. शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्यामध्ये आंतरक्रिया वाढतील. शिक्षणाची गुणवत्ता वाढल्यास समाजाच्या अपेक्षांची पूर्ती होईल.

६.४५ जिल्हा परिषद पातळीवरील अधिकारी व पदाधिकारी संबंधाबाबत निष्कर्ष व शिफारशी.

स्थानिक स्वराज्य संस्था म्हणजे "स्थानिक स्वायत्त संस्था" परंतु प्रत्यक्षात राज्य शासनास त्यांच्या योजना राबविण्याची ही माध्यमे झालेली आहेत. स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये सोपविलेल्या विविध विषयांमध्ये "शिक्षण" हा एक विषय आहे. त्यास शासनाकडून पुरेसे व वेळेत अर्थ सहाय्य मिळत नाही. जिल्हा परिषदेने तयार केलेल्या योजना पंचायत समितीस राबवाव्या लागतात. अनेक वेळा मतीभिन्नता होते, संघर्ष होतात व विकास थांबतो. त्यातून तडजोड झाली तरच विकास कामाला गती येते.

पदाधिकारी व शासकीय अधिकारी यांच्यातील समन्वय व त्रुटी :-

अधिकारी वर्गावर कायद्याचे व नियमाचे बंधन आहे. व पदाधिका-यावर समाजाचा दबाव आहे. कामे करीत असताना अधिकारी, पदाधिकारी संघर्ष उद्भवतो. स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या पदाधिका-याचे राज्य पातळीवरील नेत्यांशी संबंध असल्याने अधिका-यावर दडपण येते. काहीवेळा अधिकारी, हे राज्य पातळीवरील नेत्यांशी संबंध प्रस्थापित करतात व स्थानिक स्वराज्य संस्थेत वेगळे राज

कारण होते. काहीवेळा प्रशासकीय अधिकारी, स्थानिक स्वराज्य संस्थेचे अध्यक्ष व शासन अशी दुहेरी निष्ठा बाळगतात व त्यातून समस्या निर्माण होतात.

कुशल शासकीय अधिकारी ग्रामीण जनता आणि प्रशासन यांच्यातील दिवसेंदिवस अंतर कमी होत आहे. आवश्यक तेथे तडजोड करून या संस्थानी यशस्वी वाटचाल करणे गरजेचे आहे.

फ) पुढील संशोधनासाठी काही विषय :-

प्रस्तुत प्रकरणाच्या आतापर्यंतच्या भागात या संशोधनाचे निष्कर्ष आणि शिफारशी सादर केल्या. हे संशोधन करत असताना संशोधकाला काही समस्या जाणवल्या. त्या समस्या प्रस्तुत संशोधन विषयाशी प्रत्यक्ष संबंधित नसल्यामुळे संशोधकाने मुळापर्यंत जाऊन त्यांचा सखोल, सांगोपांग, तपशिलवार परामर्श घेतला नाही तथापि समस्यांचा असा अभ्यास केला गेल्यास तो प्रस्तुत संशोधन समस्येच्या सर्वांगीण सम्यक आकलनास उपकारच ठरेल असे वाटल्यामुळे त्या समस्यांचा खालील परिच्छेदासधून पुढील संशोधनासाठी निर्देश केलेला आहे.

- १] ग्रामीण भागातील शिक्षणाची आजची अवस्था.
- २] शिक्षणाच्या विकासात समाजाच्या सहभागाची आवश्यकता व महत्त्व.
- ३] शैक्षणिक प्रशासनाचे बदलते स्वरूप व त्याचे परिणाम
- ४] प्राथमिक शिक्षण स्थानिक नियंत्रक संस्थापासून स्वतंत्र असावे काय ?

ग] सारांश -

-
संशोधन अहवाल

प्रास्ताविक

- १] विषयाची पार्श्वभूमी
- २] समस्येचे विधान
- ३] समस्येचे महत्त्व
- ४] समस्येची निवड
- ५] व्याप्ती व मर्यादा
- ६] संशोधनाची उद्दिष्टे
- ७] संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन
- ८] संशोधनाची कार्यपध्दती
- ९] नमुना निवड
- १०] माहितीचे संकलन विश्लेषण . अर्थनिर्वचन.
- ११] निष्कर्ष

प्रास्ताविक

शिक्षण म्हणजे व्यक्तीच्या वर्तनात घडून येणारा बदल किंवा विकास होय. व्यक्तीच्या नैसर्गिक प्रवृत्तीतून व्यक्तीच्या विकासाला चालना मिळते. परंतु व्यक्तिये संपूर्ण जीवन निरनिराळ्या व्यक्त्या सहासात व भिन्न प्रकारच्या सामाजिक परिसरात व्यतित होते. व्यक्ति समाजात मिसळते, सामाजिक वातावरणाचा व्यक्तिवर सतत संस्कार होत असतो. म्हणून शिक्षणाचा विचार करताना सामाजिक संबंधाचाही विचार करावा लागतो.

जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रामधील विकासाची प्रक्रिया ही सर्वस्वी शिक्षणावर अवलंबून असते. शिक्षणाची ट्येय, उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी चांगल्या व्यवस्थापनाचीही आवश्यकता असते.

१] विषयाची पार्श्वभूमी :- व्यवस्थापनामध्ये प्रशासन हा भाग अनिवार्य आहे, आजच्या शिक्षण पध्दतीमध्ये शैक्षणिक नियोजन आणि प्रशासन या प्रक्रियेला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. या प्रक्रियेमध्ये विद्यार्थी शिक्षक, समाज, संस्था, व शासन यांचा समावेश होतो. याशिवाय राष्ट्रीय शिक्षण पध्दती व धोरण यांचा विचार करून शिक्षणाचे एक अर्बंड सुत्र राखावे लागते.

आजचे युग विधान युग आहे. या युगामध्ये प्रत्येक क्षेत्रामध्ये बदल घडून येत आहेत. समाजातील प्रत्येक व्यक्त्याच्या आशा आकांक्षा गरजा वाढत आहेत. साधनांची, यंत्रणेची

कमतरता भासत आहे.

२] समस्येचे विधान :-

बदलत्या समाजरचनेत सांगली जिल्हा परिषदेच्या प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण प्रशासकाची भूमिका.

ROLE OF THE PRIMARY LEVEL EDUCATIONAL ADMINISTRATION IN THE CHANGING SOCIAL STRUCTURE OF SANGLI ZILLA PARISHAD."

३] समस्येचे महत्व :-

आजचे ज्ञानाचे क्षेत्र इंपाटयाने विस्तृत होत आहे. सर्वच क्षेत्रात ज्ञानाचा विलक्षण विस्तार झाला आहे. या विस्तारीत युगात शिक्षणासाठी सक्रीय आणि गतिमान होण्याची गरज आहे.

शिक्षणाची नवनवी क्षेत्रे विकसीत होत आहे. सामाजिक बदलाबरोबर शिक्षणाचे स्वरूप बदलणे गरजेचे असते. सामाजिक गरजानुसम शिक्षण असावे. प्रशासकाच्या समस्यांचे अभ्यासपूर्ण निराकरण करण्यासाठी संशोधन हे अत्यंत उपयुक्त साधन आहे. शिक्षण क्षेत्रातील धोरण ठरविणा-या प्रशासकांना संशोधन वृत्तीची अत्यंत आवश्यकता असते. शालेय अभ्यासक्रम आकृतीबंध पाठ्य पुस्तके, परिक्षा, प्रशिक्षण इत्यादी व्यवस्थापनात्मक बाबीबद्दल

निर्णय घेताना संशोधनावर आधारित निर्णय घ्यावे लागतात. यासाठी आजच्या काळात संशोधनाची गरज आहे. शिक्षण यंत्रणेचे कार्य प्रभावी व कार्यक्षम होण्यासाठी प्रशासकाकडे विविध गुण, अनुभव व धोरण हवे. यावरच शिक्षणाची यशस्वीता अवलंबून असते.

४] समस्येची निवड :-

संशोधक हा प्राथमिक शिक्षक आहे. आपला व्यक्ताय करीत असताना व्यवसायाशी संबंधित त्याला अनेक अडचणी आल्या आहेत. व्यवस्थापन प्रक्रियेत प्रशासन हा भाग अत्यंत महत्वाचा आहे. त्यावर शिक्षण प्रक्रियेचा जास्त भार आहे. म्हणून शिक्षण प्रक्रियेतील प्रशासकाची भूमिका बदलत्या समाजरचनेत अशी असावी या विषयाकडे संशोधकाने आपले लक्ष्य केंद्रीत केले होते. संशोधक हा सांगली जिल्ह्याच्यापसिसरात प्राथमिक शिक्षक म्हणून काम करतो. या क्षेत्रातील आजची शैक्षणिक स्थिती असमाधानकारक आहे. समाधानकारक स्थिती निर्माण होण्यासाठी भविष्य काळाची चाहुल घेवून कार्यवाही कशी करावी ? या विषयांचा अभ्यास करणेसाठी संशोधकाने हा विषय निवडला होता.

५] व्याप्ती व मर्यादा :-

शिक्षण क्षेत्रामध्ये जिल्हा स्तरावरील प्राथमिक शिक्षण विभागामध्ये काम करणारे शिक्षणाधिकारी, उप शिक्षणाधिकारी, गट शिक्षणाधिकारी, भाग शिक्षण विस्तार

अधिकारी, तालुका मास्तर, केंद्र मुख्याध्यापक, व मुख्याध्यापक यांचे अधिकार कर्तव्ये कामातील अडचणीचा शोध घेवून काही उपाय सुचविण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. सदरचा विषय बदलती समाजरचना व त्यामध्ये उपरोक्त प्रशासकांची भूमिका कोणती असावी याचे विवेचन करणेत आले आहे. सदर विषयाच्या अभ्यासानंतर सांगली जिल्ह्याच्या प्राथमिक शिक्षण विभागातील प्रशासकांच्या प्रशासन व्यवस्थेत काही सुधारणात्मक उपाय व बदल सुचविण्यात आले आहेत. जिल्ह्यातील समाजरचनेचा शिक्षण प्रक्रियेवरती कसा प्रभाव पडतो याचे विवेचन स्थानिक प्रतिनिधीच्या मार्फत अभ्यासण्यात आले आहे. हे संशोधन सांगली जिल्हा परिषद व तालुका पातळीवरील शिक्षण प्रशासकांच्या भूमिके संदर्भात आहे. यामध्ये ग्राम पातळीपासून जिल्हापातळी पर्यंतच्या लोक प्रतिनिधीची मते विचारात घेतली आहेत.

या संशोधनामध्ये नगरपालिका नियंत्रणा खालील प्राथमिक शाळा व खाजगी शाळांच्या प्रशासनाचा अभ्यास समाविष्ट केलेला नाही.

संशोधन विषयाचे क्षेत्र :-

-----

१. सामाजिक व राजकीय घटक :-

पंचायत सांगली सभापती, शिक्षण सभापती जिल्हा परिषद, अध्यक्ष जिल्हा परिषद, शिक्षणतज्ञ.

विविध शिक्षक संघटनेचे प्रतिनिधी.

२. शासकीय घटक :-

गटविकास अधिकारी, कार्यकारी अधिकारी,

३. शिक्षण प्रक्रियेतील घटक :-

मुख्याध्यापक, केंद्रप्रमुख तालुका मास्तर, विस्तार अधिकारी, शिक्षण, गट शिक्षणाधिकारी, उपशिक्षणाधिकारी अधीक्षक इ.

६. संशोधनाची उद्दिष्टे :-
-----

१. प्रशासकाच्या अधिकारक्षेत्राचा चिकीत्सक अभ्यास करणे.

२. प्रशासकाची कर्तव्ये व कार्यवाही यांचा अभ्यास करणे.

३. बदलत्या समाजरचनेनुसार २१ व्या शतकातील समाजाच्या अपेक्षेचा अंदाज घेणे.

४. प्रशासनाची योग्या योग्यता ठरवून शिक्षण व्यवस्थेत सुधारणा होण्यासाठी मार्ग सुचविणे.

५. समाजाची गरज आणि प्रशासकाचे प्रशासन यांच्यातील संबंधाचा शोध घेणे.

६. वर्तमान स्थितीतील प्रशासकाच्या समस्यांचा शोध घेणे.

७. प्रशासकाच्या भविष्य कालीन समस्येवर मात करण्यासाठी त्यांच्यामध्ये कार्यात्मक कुवत निर्माण होण्यास मदत करणे.

८. शिक्षणातील प्रशासकीय उद्दिष्टांची फलश्रुती पहाणे.

७] संबंधित साहित्याचे सिंहावलोकन -

१. महाराष्ट्र राज्य पंचायत राज्यव्यवस्थेचा अभ्यास, मूल्यमापन समिती अहवाल- १९७१,
२. महाराष्ट्र राज्य रोजगार व शिक्षण अंदाजपत्रकातील अहवाल १९८१.
३. स्थानिक नियंत्रक संस्थाची भूमिका, खेर व बळवंतराय मेहता समितीच्या शिफारशी,
४. पंचायत राज्य मूल्यमापन समिती अहवाल १९८६ किंवा पी.बी.पाटील समिती अहवाल १९८६.
५. एज्युकेशनल अॅडमिनीस्ट्रेशन : अॅबस्ट्रक्ट्स फर्स्ट, सेकंड, थर्ड अॅंड फोर्थ सर्व्हे ऑफ रिसर्च इन एज्युकेशन, [एडीटर- एम.बी.बूच] यामधील शैक्षणिक प्रशासनासंबंधातील विविध संशोधनाचा अभ्यास.
६. स्टडीज ऑन इंडियन प्लॅनिंग अॅण्ड अॅडमिनीस्ट्रेशन.
७. शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासन संदर्भातील विविध पुस्तके.
८. नविन शैक्षणिक धोरण १९८६ चा अभ्यास,
९. ज्ञानकोश- एन्सायक्लोपेडिया ऑफ एज्युकेशनल् रिसर्च.
१०. शब्दकोश - डिक्शनररी ऑफ एज्युकेशन.
११. प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षण, शाळा व प्रशासनासंदर्भात सेवा नियमावल्या यांचा अभ्यास.

याशिवाय शासन आदेश, परिपत्रके, एज्युकेशन जर्नल, मासिके, गोषवारे, नियतकालिके, वृत्तपत्रे, इत्यादी संदर्भ साहित्याचे सिंहावलोकन संशोधकाने केले.

८] संशोधनाची कार्यपध्दती :-

संशोधकाने आपल्या संशोधनामध्ये सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचा वापर केला आहे. संशोधन कार्यपध्दती खालील प्रमाणे होती.

अ. प्रथम संशोधकाने संशोधन योजनेचा आराखडा तयार केला. यामध्ये संशोधनाची उद्दिष्टे विचारात घेतली गेली त्या नंतर संशोधनाची व्याप्ती आणि संशोधनाचा कालावधी स्वरूप, महत्त्व, स्थिती मर्यादा, निश्चित केल्या. संशोधन योजनेनुसार " संशोधन कार्याची कार्यवाही केली व संशोधनविषयाच्या समस्येच्या संबंधीत साहीत्याचे सर्वेक्षण करून संशोधकाचे संशोधन विषयाची निगडित माहिती गोळा केली.

माहिती गोळा करण्यासाठी खालील साधनांचा व तंत्राचा वापर केला.

१. मुलाखती -
२. प्रश्नावली.
३. तज्ञांच्या भेटी व मुलाखती.
४. पडताळा सुची

५. निरीक्षण सुची

मुलाखत चालु असतना संबंधीत विषयाबद्दलच्या नोंदी घेतल्या.

२. उपरोक्त विषयान्वये प्रश्नावली तयार करून अनेक प्रति भरून घेतल्या आणि काही महत्त्वाच्या बाबींचे निरीक्षण निरीक्षण सुची द्वारा केले.

शिक्षण, शिक्षणाचे स्वरूप, समाज, सामाजिक, बदल, समाजरचना, प्रशासन कार्य, स्वस्म, महत्व, प्रशासकाची कर्तव्ये, भूमिका या विषय घटकावर सखोल अभ्यास केला.

३. सांगली जिल्ह्यामध्ये जिल्हा परिषद शिक्षण विभाग प्राथमिक कार्यरत आहे. त्यामधील प्राथमिक शिक्षण अधिकारी, उपशिक्षणाधिकारी, तालुका पातळीवरील गट शिक्षण अधिकारी, भाग शिक्षणाधिकारी, तालुका मास्तर, केंद्रप्रमुख मुख्याध्यापक, यांची प्रश्नावली व मुलाखतीद्वारे माहिती गोळा केली.

एकंदरीत चार प्रकारच्या प्रश्नावल्या तयार केल्या. अधिकारी लोक प्रतिनिधी काही शिक्षण प्रेमी व्यक्तींच्या भेटी व मुलाखती घेतल्या.

प्रश्नावली व मुलाखतीचे स्वरूप खालील विषयांच्या संदर्भात होते.

१. शासकीय धोरण, साधन साहित्याचा पुरवठा.
२. प्रशासकाची पात्रता कर्तव्ये.

३. प्रशासकाचे अधिकार, सामाजिक राजकीय हस्तक्षेप.
४. समाजाच्या अपेक्षा, सामाजिक बदलाच्या अवस्था, स्वस्म.
५. शिक्षणातील समाजाचा सहभाग.
६. प्रशासकांच्या अडचणी.
७. चिंतन व उपयोजन.
८. मुख्याध्यापक-शिक्षणाधिकारी यांच्यातील आंतर क्रिया इत्यादी विषयांचा समावेश होता.

९. नमुना निवड :-

संशोधकाने संशोधन कार्यासाठी खालील प्रमाणे नमुना निवडला.

सांगली जिल्हा प्राथमिक शिक्षण विभागाच्या आठ तालुक्यांच्या कार्यक्षेत्रातील विविध प्रशासकीय घटकांच्या लोक संख्येच्या २० टक्के इतकी लोकसंख्या निवडली.

जिल्हा पातळीवरील काही प्रशासकीय घटकांची लोकसंख्या अत्यंत कमी असल्याने ते सर्व घटक अभ्यासासाठी घेतले गेले.

संशोधन समस्येच्या बाबतीत अधिक विचार केल्यानंतर त्यामध्ये दोन चले दिसून आली. एका चलाचा दुस-या चलावर परिणाम होतो. एका चलातील घटक विशिष्ट परिस्थितीत बदलल्यास त्याचा दुस-या चलातील घटकावर दीर्घ कालीन परिणाम होतो. म्हणून समस्येतील दुस-या चलाचा अभ्यासही प्रामुख्याने संशोधकाने केलेला आहे.

शैक्षणिक प्रशासनावर सामाजिक व राजकीय घटकांचा प्रभाव पडतो. या घटकांच्या अभ्यासासाठी शिक्षण क्षेत्राशी संबंधित घटकांच्या अभ्यासासाठी प्रति निधीच्या एकूण लोकसंख्येच्या २० टक्के लोकसंख्या नमुना म्हणून निवडली गेली. याशिवाय काही शिक्षण प्रेमी व शिक्षण तज्ञ यांच्याकडूनही माहिती व मते घेतली.

नमुना निवडीच्या वेळी लॉटरी पध्दतीचा उपयोग केला आहे. जिल्ह्यातील सर्व प्राथमिक/प्रातिनिधीक घटकांचा समावेश संशोधनामध्ये करण्याची दक्षता घेतली आहे.

ग्रामपंचायत शिक्षण सभापती, पंचायत समिती सभापती जिल्हा परिषद शिक्षण सभापती, जिल्हा परिषद अध्यक्ष, यांच्या मुलाखती घेतल्या.

-: शिक्षण प्रक्रियेत प्रत्यक्ष सहभागी घटक :-

अ.नं.	पदाचे नांव	जि. प. शिक्षण विभागातील एकूण संख्या	अभ्यासासाठी घेतलेला नमुना संख्या
१.	मुख्याध्यापक	५४७	१००
२.	केंद्रप्रमुख	१००	२०
३.	विस्तारअधिकारी वर्ग २ व वर्ग - ३	३५ १५ } ५०	१०
४.	गटशिक्षणाधिकारी	८	२

अ. नं.	पदाचे नांव	जि. प. शिक्षण विभागातील स्कूपा संख्या	अभ्यासासाठी घेतलेला नमुना संख्या
५.	उपशिक्षणाधिकारी	२	१
६.	शिक्षणाधिकारी	१	१
७.	अधिक्षक	२	१
८.	लोकप्रतिनिधी	-	-

१०. माहितीचे संकलन, विश्लेषण अर्थ निर्वचन :-

वरील साधनाद्वारे प्राप्त केलेल्या माहितीचे वर्गीकरण केले नंतर प्रत्येक प्रश्न कोणत्या उद्दिष्टानुसार आहे व प्रतिसादकांनी दिलेले त्याचे उत्तर कोणते याची जुळवाजुळव करून विशिष्ट अशी वर्गवारी केली त्यानंतर अधिकतम उत्तरांचे मूल्यमापन केले.

वारंवारता विभाजन, मध्यमान, प्रमाप विचलन, गुणोत्तर पृथःकरण, इत्यादित्ून विश्लेषण केले.

व अर्थ निर्वचन करून काही निष्कर्ष काढले.